

Dansk arbejde – tyske befæstningsanlæg

Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith, Dansk arbejde – tyske befæstningsanlæg. Blåvandshuk Egnsmuseum 1997. 112 s., 118 kr. ISBN 87-89834-25-9

Bogen beskriver arbejdet med de tyske befæstningsanlæg langs den jyske vestkyst under Anden Verdenskrig. De millioner af kubikmeter beton, som i de fem besættelsesår på tysk foranledning blev opført langs Vestkysten for at imødegå en mulig allieret invasion, støbtes – som titlen præcist antyder – af danske arbejdere. Omkring 100.000 arbejdere – eller ca. 10% af den samlede arbejdsstyrke – arbejdede på et eller andet tidspunkt ved befæstningsbyggeriet. Det var “Danmarkshistoriens største byggeplads” (s. 7). Især i årene 1943 og 44, hvor den tyske invasionsfrygt var på sit højeste, var befæstningsarbejdet på Vestkysten en magnet på det danske arbejdsmarked, som tiltrak arbejdere fra hele landet.

De tre forfattere leverer hermed et stykke arbejderhistorie, idet perspektivet først og fremmest er at beskrive opbygningen af den danske del af Hitlers Atlantenvold som en arbejdsplads. Det er arbejderne og deres arbejde, der er i centrum. Blandt andet ved udstrakt, men også sober brug af mundtlige beretninger, som forfatterne selv har indhentet i interviews. Men det bliver ikke ved det. For den militærstrategiske kontekst såvel som den politiske, økonomiske og sociale inddrages også på relevant vis, der vidner om stort overblik over kildemateriale og litteratur.

Endelig placeres bygningen af de tyske befæstningsanlæg bogen igennem i den generelle danske besættelsehistorie med et skarpt blik for, hvordan befæstningsarbejdet var spundet ind i samarbejdspolitikken dilemmaer og gråzoner. Som forfatterne præcist formulerer det, var befæstningsarbejdet “en unik arbejdsplads, der blev til i det kringlede samarbejde mellem dansk stat og tysk besættelsesmagt.”

Befæstningsarbejdet var karakteriseret ved en række særtræk på både makro- og mikroplan. At det var danske arbejdere og virksomheder, som forestod den praktiske udførsel af byggeriet for den fremmede bygherre, Værnemagten og dennes samarbejdspartner i rustningsindustrien, Organisation Todt, skyldtes et ønske fra dansk politisk side om at undgå, at tyske arbejdere og tyske virksomheder skulle forstyrre det danske arbejdsmarked. Så hellere gøre arbejdet selv, var tankegangen i den danske regering. Dette bør ses i lyset af den stærke frygt, der i 1940 herskede i politiske kredse for, at det danske samfundssystem skulle blive destabiliseret af politisk og social uro, som måske kunne bringe de danske nazister til magten.

Selve finansieringen af befæstningsarbejdet var også speciel. Byggeriet var finansieret over Værnemagtskontoen i Nationalbanken. Det var altså Danmark, ikke Tyskland der betalte. For at fremskynde befæstningsarbejdet besluttede Organisation Todt, at de danske entreprenører fik godtgjort hele lønsummen plus 20% af denne i fortjeneste til arbejdsgiveren. Modsat under normale markedsbetingelser var der for befæstningsarbejdets

*Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen, Søren Federspiel, Rasmus Mariager og Anne-Lise Walsted*

vedkommende således intet incitament for hverken bygherre (Værnemagten) eller arbejdsgiver til at holde lønnen nede. Eller som det formuleres i bogen: "Et af befæstningsarbejdets særtræk var, at arbejdsgiveres og arbejderes kortsigtede løn- og profitinteresser ikke stod i modsætning til hinanden" (s. 25). Det var muligt for befæstningsarbejdere at tjene det dobbelte af en normalløn. I lyset af den real-lønstilbagegang, som den danske arbejderklasse i konsekvens af Majkriseforliget 1940 led i 1940-43, kunne befæstningsarbejdet således friste danske arbejdere. Hermed var befæstningsarbejdet også en trussel mod det danske arbejdsmarked og kunne forhindre at andet, mere nyttigt arbejde, blev udført. Fx i 1943, hvor der i Esbjerg var mangel på arbejdskraft.

På mikroplanet var arbejdet især i fra slutningen af 1943 karakteriseret ved et virvar af selvbestaltede danske pufirmaer, der stort set ikke gjorde andet end at bondefange arbejderne, den tyske bygherre, den danske stat og de lokale kommuneadministrationer, der skulle forestå indkvartering og bespisning af arbejderne. Der blev fusket med akkorderne, firmaer blev lukket og oprettet igen i nye navne, der blev stjålet tæpper fra logierne, der blev spillet hasard i sovesalene og der blev delt øretæver ud til pladsformænd, der ikke kunne levere betaling til tiden. Disse kaotiske tilstande belyses blandt andet ved brug af et længere kommunalt notat udarbejdet af esbjergensiske administratorer, som var beskæftiget med indkvarteringen af befæstningsarbejdere. På behagelig, godt og vel 50 års afstand er det underholdende læsning, men det er

også et vidne om hvor langt ude i tovene det ellers så velordnede danske samfund var visse steder og på visse tidspunkter under besættelsen.

Endelig beskrives det også, hvordan arbejdspladserne var præget af den meget uhomogene arbejdsstyrke, som typisk bestod af et miks af landarbejdere og langvejs fra kommende byarbejdere. Mange var uorganiserede (i et eksempel fra Esbjerg 65% (s. 67)), og manglede den arbejdspladskultur, der efterhånden var etableret på andre danske arbejdspladser.

Ved siden af således både at beskrive befæstningsarbejdet fra oven og fra neden får forfatterne undervejs også rammet en pæl igennem den kendte myte om "sukkersabotagen", ifølge hvilken danske befæstningsarbejdere i stor stil skulle have ødelagt betonen ved at hælde sukker i den, så den kollapsede når forskallingen fjernedes. Ved at gøre sig den ulejlighed at kontakte ingeniørfaglitteraturen kan forfatterne vise, at det – selv med det mest forsigtige skøn – ville kræve flere månedsrationer af sukker for samtlige arbejdere i et sjak at udføre denne form for sabotage. Forfatterne har uden tvivl moret sig over bevisførelsen, og det smitter bestemt også af på læseren. Men det jo altså også den slags bevisførelse, der skal til for at mane slige, temmeligt levedygtige myter i jorden.

Som helhed er bogen særdeles vellykket. Sprogligt forekommer teksten dog sine steder noget ufærdig, og indholdsmæssigt er bogen heller ikke uden fejl og mangler, men det meste forekommer at være i småtingsafdelingen. Balancegangen mellem at beskrive befæstningsarbejdet på mikroplanet og i dets større

kontekst, er mestret forbilledligt. Ikke mindst det vedholdende fokus på, hvordan befæstningsarbejdet på såvel et samfundsmæssigt plan som på det personlige var uløseligt forbundet med samarbejdspolitikken, lønner sig. Hermed sættes befæstningsarbejdet i relation til de moralske overvejelser det (muligvis) kunne give anledning til hos arbejderne og det omkringliggende danske samfund. Men samtidig fremstilles befæstningsarbejdet også som den brik i det danske tyske forhandlingsspil og som den del af det danske arbejdsmarked og økonomi, det var.

Her formår bogen at løfte sig op på et langt højere niveau, end det ellers ganske uprætentiøse "kommissorium", der stilles i indledningen. På den ene side sættes befæstningsarbejdet ind i sin relevante kontekst, på den anden side gøres befæstningsarbejdet også til et case study ud i samarbejdspolitikens rationale. At gøre begge dele på en gang og så i den bredt formidlende og uakademiske form, som bogen har, er ganske flot klaret.

Niels Wium Olesen

K.K. Steincke – en biografi

Jacob Christensen: K.K. Steincke. Mennesket og politikerens. En biografi. Christian Ejlers' Forlag. København 1998, 342 s., kr. 348. ISBN 87-7241-797-8

For en såkaldt moderne eftertid står Karl Kristian Steincke (1880-1963) som et af de socialdemokratiske trediver-koryfæer. Han var arkitekten bag socialreformen af 1933, en egensindig moralist og en stædig debattør,

hvilket også affødte et mildt sagt anstrengt forhold til pressen og til tider til hans egne partifæller. Læsning af hans erindringer *Ogsaa en Tilværelse* (udkommet i fem bind 1945-1954) efterlader indtrykket af en kronisk Rasmus-Modsat-hed, men samtidig også af et engagement, en produktivitet og en idealisme, der gør indtryk.

Steincke var uddannet jurist og kontorchef ved Frederiksberg Fattigvæsen, da han i 1918 blev medlem af Landstinget, hvor han sad til 1952. Under Socialdemokratiets deltagelse i regeringer i 1920'erne og 1930'erne blev han justitsminister 1924-26, socialminister 1929-35 og justitsminister igen 1935-39, hvor Stauning lod ham falde som følge af hans korstog mod hvad Steincke selv kaldte "de borgerlige Injurianter" – et forsøg på ad lovens vej at dæmme op for pressens og enkeltpersoners (ikke sjældent nazistisk prægede) bagvaskelse af politikere, især ham selv. Han blev for en kort periode påny justitsminister under ministeriet Hedtoft i 1950.

Prædikaterne på Steincke har været mange – Stauning kaldte ham ved en lejlighed "en flab", Rigsdagshistorikeren Svend Thorsen kaldte ham "en ulv i helligdommen", og i et samtidigt festskrift kaldes han "socialismens aristokrat". Jacob Christensen kalder ham i den foreliggende biografi med lån fra en engelsk politolog for "Big Beast of the Jungle". Sammenhængen ufortalt, så havnede Steincke to gange i den prækære situation at blive revolverbeskudt i Rigsdagen. Han stod i spidsen for lovgennemførelser, der på afgørende vis prægede eftertidens samfund: socialreformen og introduktion af abort- og sterilisa-

tionslovgivning. Mere historisk betingede og afgrænsede initiativer i 30'erne handlede om pressefrihed kontra censur, flygtningeproblemer og politiets opbygning og beføjelser.

Det kan undre, at en så betydende politiker ikke forlængst har været genstand for en sammenhængende biografi. Forklaringen ligger muligvis i, at Steincke i sine fem erindringsbind præsenterer en omfattende redegørelse for sit virke – og man kan have ham mistænkt for at mene, at denne version måtte være fyldestgørende som biografi og eftermæle!

Mangelen er der nu rådet bod på med politologen Jacob Christensens biografi i Christian Ejlers' Forlags række af politikerbiografier. Bogen er et meget kvalificeret bud på en vurdering af Steincke og hans rolle i dansk politik, og udfylder et gabende hul i dansk politisk historieskrivning. Om man, som Kristian Hvidt hævder i forordet til bogen, med et tidsspand imellem nu "kan gennemskue [fortidens politikere] mere klart og uhildet" tør måske nok være en vanskelig påstand i disse postmoderne og relativiserende tider. Biografien er derfor også en vanskelig genre i en videnskabelig sammenhæng. Det er nærliggende at komme til at sige enten for lidt eller for meget, for hvilken rolle har en enkeltperson i en historisk sammenhæng? Hvor går grænsen for relevans i samspejlet mellem det private og det offentlige liv? For slet ikke at tale om biografens egne sym-/antipatier og eventuelle ubevidste projiceringer? Kritikken kan være massiv, og man kommer som forfatter med biografien som emne- og metodevalg let til at få motorstop på øretævernes holdeplads, hvilket

flere nylige debatter indenfor historikerfaget med al tydelighed har demonstreret.

Men Jacob Christensen går kækt til arbejdet og leverer en i ordets bedste forstand traditionel og anvendelig biografisk fremstilling af K.K. Steincke og hans samtid. Bogens absolutte force er forfatterens konstante insistensen på at skabe relevans mellem hovedpersonen og den historiske kontekst, og den ender derfor ikke i et historisk vakuum, hvor intetsigende detaljer og centrifugalt selvbekræftende udsagn får lov at dominere billedet. Jacob Christensen har den nødvendige nysgerrighed, interesse og ikke mindst evne til at foretage de rette valg i et omfattende kildemateriale og til at stille de 'rigtige' spørgsmål.

Man bliver som læser således præsenteret for mange af især mellemkrigstidens fænomener. Foruden forholdene omkring hele sociallovkomplekset giver bogen et godt og 'tæt' billede af tredivernes demokratidebat, der udspillede sig som reaktion på især kommunisme og fascisme. Den danske arbejderbevægelse og det danske socialdemokrati behandles ikke kun isoleret og nationalt, men analyseres også i en international sammenhæng, og med inddragelse af socialistiske/socialdemokratiske teoretikere som Karl Kautsky og Eduard Bernstein. Kontroversielle emner som racehygiejne og abortlovgivning bliver af forfatteren placeret i et længere historisk forløb, og diskuteres med en respekt for Steinckes samtid og samfund, således at anakronistiske og fordomsfulde konklusioner ikke er til stede. Endelig beskriver og vurderer bogen ikke kun Steincke, men også mange af de samtidige politikerkolleger

og kulturpersonligheder. Biografien undgår dermed at fremstå som et hagiografisk hyldeskrift, hvor hovedpersonen tillægges en forholdsmæssigt alt for stor indflydelse på historiske tilskikkelser.

Forløbet omkring socialreformen i 1933 optager naturligt nok en del plads i bogen. K.K. Steinckes navn forbindes for de fleste hermed, og desuden har Jacob Christensen tidligere forsket i den danske socialpolitik og socialforvaltnings historie fra de første statsstyrede initiativer i 1800-tallet til vor tids omfattende socialpolitiske regulering og lovgivning. Derfor kan han også kompetent gå ind i diskussionen om, hvornår der var tale om egentlig reform, og hvornår det var revision af eksisterende lovgivning. Konklusionen må vel blive, at en stor del af arbejdet var administrative omlægninger, og at det reformatoriske indhold især drejede sig om en delvis afskaffelse af fattighjælpens retsvirkninger på modtagerens borgerrettigheder, såsom stemmeret og ret til at indgå ægteskab. Dermed var socialreformen del af en socialpolitisk og ideologisk udvikling fra almisser og fattighjælp mod rettigheder og bistand. Ordvalgene afspejler også skred i opfattelsen af individet overfor samfundet. Er fattigdom selvforskyldt og næsten kriminelt, eller er den følgen af et samfunds mangler, som dette i påkommende tilfælde har en velfærdspolitisk pligt til at udbedre?

Selvom man til tider får en opfattelse af Steincke som egocentriske, kyniske, bedrevidende og dydsiret, er der ingen tvivl om, at visse befolkningsgruppers elendige sociale forhold har været en væsentlig drivkraft bag

hans politiske indsats. I sine erindringer beskriver han en oplevelse i en lejlighed på Vesterbro omkring århundredeskiftet:

“... aldrig glemmer jeg det syn, jeg mødte. I en kvalmende os af menneskelige uddunstninger, dårlig luft og halv vådt børnetøj, der hang til tørre ved den rustrede kakkelovn, så man ind i et næsten umøbleret rum, der tjente til opholdssted for mand, kone og tre mindreårige børn, alle snavsede, halvnøgne og afmagrede med vildt strittende hår. Gulvet flød af et tykt lag halm, i hvilket ungerne kravlede rundt, men det mest besynderlige var, at ingen svarede et ord på mine gentagne spørgsmål; de stirrede blot alle som én på mig, som om det gjaldt livet, og til sidst måtte jeg trække mig tilbage med uforrettet sag, temmelig uhyggeligt til mode...”

Som Jacob Christensen anfører, er dette en usædvanlig nøgtern og u-ironisk beskrivelse fra Steinckes hånd. Citatet viser også, at for en socialt indstillet politiker var der nok at tage fat på. Endelig fortæller det også noget om mødet mellem den velstillede, borgerligt opvoksede danskers møde med en ukendt og måske skræmmende anderledes livsform og kultur.

I sagens natur er der selvfølgelig flere træk ved denne biografi, der kan kritiseres. Det fremgår, især af notehenvisningerne, at Jacob Christensen anvender Steinckes erindringer som kronologisk og til dels tematisk skelet for sin fremstilling. Det rummer den faldgrube, at Steinckes egne prioriteringer og vurderinger bliver for styrende. I et af bogens afsluttende kapitler præsenteres en god kildekritisk fornuft i for-

bindelse med anvendelse af erindringerne, men spørgsmålet er, om dette overordnede abstraktionsniveau vinder fodfæste i detaljanalysen. Jacob Christensen vil desuden gerne placere Steincke på en venstre- eller højrefløj indenfor Socialdemokratiets rækker. Resultatet bliver en penduleren mellem de to fløje, når Steinckes indsats vurderes, og i den afsluttende konklusion konstateres det, at Steincke ikke entydigt kan placeres på en venstre- eller højrefløj. Man sidder tilbage med en fornemmelse af, at det måske skyldes, at nutidige polariseringer her trækkes ned over en fortid, der ikke lader sig analysere på den måde.

Alt dette er dog små aber-dabei'er i en fremstilling, der er velskrevet, letflydende, kompetent og interessant. Slutkapitlet er forbilledligt perspektiverende, og tager de for en biografi centrale problemstillinger op: hvilke sammenhænge, der lader sig ane; hvor der er entydighed og logik i en persons liv og virke (og hvor der ikke er), og hvilken rolle et menneske kan have og tage i 'Historien'. Det er en meget god bog, der udfylder et stort hul i dansk politisk historieskrivning. Og den er et kvalificeret bud blandt flere mulige på at placere K.K. Steincke i dansk politisk historie.

Anne Ingeborg Sørensen

Heltebilleder af og for menigmand

Axel Johnsen (red.): 1848-50 – Med Gud! For Konge og Fødeland! – Für Freiheit und Einheit!, Museet på Sønderborg Slot m.fl., 1998. – 72s., 46 ill. – Kr. 68. – ISBN 87-15335-1.

I forbindelse med en udstilling i 150-året for revolutionerne i 1848 og for udbruddet af treårskrigen har tre museer, Museet på Sønderborg Slot, Museumsberg Flensburg og Museet på Koldinghus, udgivet en artikelsamling, der sætter fokus på krigen, især som den blev formidlet i billeder for det brede publikum. Publikationen er et resultat af et samarbejde over grænsen, og det har været en pointe at sætte de to parter billeder op ved siden af hinanden.

I Inge Adriansens og Birgit Jenvolds artikel om H.W. Bissens skulptur ”Den tapre landsoldat”, rejst til minde om udfaldet fra Fredericia i 1849, sættes der fokus på et officielt stykke kunst. Figuren er resultatet af en landsindsamling og opstillet til opbyggelse og styrkelse af nationalfølelsen som så mange andre monumenter. Men den er epokegørende ved som det første offentlige monument at sætte menigmand, tilmed den ofte latterliggjorte bondesoldat, i centrum. Set fra vore dages synsvinkel falder de mange klassiske træk nok stærkt i øjnene i stilling såvel som type, der ikke er uden lighed med antikke Zeus-fremstillinger. Men artiklen får via sin præsentation og perspektivering af monumentet fremdraget det, der rykkede i samtiden: det jævne, det anonyme og den afdæmpede, meget lidt krigeriske heltesymbolik, der bl.a. kommer til udtryk i den løftede bøjegren. Det var alt sammen med til at sikre dette

motiv masseudbredelse via reproduktioner i både to og tre dimensioner og til at opretholde ideen om den danske soldats indsats på sandhedens og livets side.

Ulrich Schulte-Wülwer skriver om de kolorerede billedark fra tyskeren Gustav Kühns forlag, de såkaldte ”neuruppinere”, der var udbredt i hele Europa. Det var billeder, der nåede bredt ud i befolkningen, en slags billedavis, billigt trykt, skrevet og tegnet af Kühn selv, håndkoloreret af fattige og børn og forhandlet af omrejsende kræmmere. Artiklen giver et godt indblik i den preussisk-sindede, kejsertro Kühns anstrengelser for at virke både som propagandist for egne politiske anskuelser og samtidig, så vidt muligt, pleje sit marked på både tysk og dansk side. Meget prisværdigt nærmer artiklen sig også en vurdering af billedarkenes propagandamæssige værdi. Dette er selvsagt ikke nemt i dag, men via litterære eksempler fra samtiden belyses billedernes magt til at engagere og fastholde opfattelser af det passerede trods deres mangler hvad angår kunstnerisk gennemarbejdning og autenticitet. På en skala gående fra fantasi til autenticitet placerer mange af bladene sig helt klart tættest på det første, hvilket demonstreres med adskillige muntre eksempler.

Hovedparten af billedmaterialet er fra Museum für Volkskunde i Berlin. Foruden billederne rummer publikationen også en kort introduktion til periodens ideer og magtkampe og til den nationale vækkelse, der foregik på begge sider af grænsen, og som gør det forståeligt, at parternes billeder ikke adskiller sig meget fra hinanden.

Hanne Abildgaard

Dansk socialpolitik

Viggo Jonassen: Dansk Socialpolitik. Menneske, økonomi, samfund- og socialt arbejde. 1708- 1998. 6. udg. 1. oplag. Udgivet af Den Sociale Højskole Aarhus 1998. Tryk: Linde Tryk. 368 s., 135 kr. ISBN: 87-8520-035-2

Denne bog om socialpolitik, der er forsøg på at beskrive den socialpolitiske lovgivnings danmarkshistorie, hvilket i sig selv er et stort og ambitiøst projekt.

Forfatteren beskriver nogle samlede historiske træk hos befolkning, i økonomi og politik, og fortæller samtidig om de socialpolitiske institutioner og den socialpolitiske lovgivnings tilblivelse. Herved forsøger forfatteren, at sætte nutidens danske velfærdssamfund, og stat, ind i en historisk sammenhæng, som starter helt tilbage før den tidlige oplysningstid.

Rammen er først og fremmest 5 perioder: 1500 – 1700. Landbrugssamfund med marginal handel. 1700 – 1870. Den nye bonde – landbrugskapitalisten. Tiltagende arbejdsdeling. 1870 – 1945. Fra Landbrugsland til Industrisamfund. 1945 – 1980. Fra Industrisamfund til Servicesamfund. 1980 – 1990. Opgøret med solidaritetsprincippet. Socialpolitikken i den økonomiske krise. 1990 – 1998. Socialpolitisk rådvildhed. Liberalismens fremmarch.

Viggo Jonassen (V.J.) bruger en materialistisk og økonomisk vinkel til, at anskueliggøre udviklingen af sociale problemer for den enkelte i familiesammenhænge, og for udviklingen i de socialpolitiske institutioner, som igen er sat ind i politiske sammenhænge. Her er der tale om

både udformning og tilblivelse, i med- eller modsætning til samfundets aktuelle politiske spørgsmål. V.J. tilskriver samtidig de sociale klasser som drivkræfter i samfundet. Men det er det enkelte aktive menneske og hvorledes det fortolker sig selv og sin fremtid, som V.J. ønsker at fremhæve. Han vil derfor "beskrive forhold, som af aktive mennesker er blevet betragtet som sociale problemer" og derefter "beskrive de aktive menneskers politisering af problemerne og på denne baggrund beskrive organisering og indsats for at forebygge og/eller afbøde problemerne" (s.1.)

"Samfundsrummet" eller samfundsrammen er for V.J. defineret ud fra den græske bystat "polis", som han også sammenligner med et lokalsamfund. I dette samfund agerer centralt placerede aktører (ministre, folketingsmænd, embedsmænd og kommissionsmedlemmer) og lokale aktører – de "bedste" sognerådsformænd, formændene for hjælpekaserner, sygekasser, værgeråd, børneværnsudvalg, etc. Kort sagt- embedsmænd og politikere.

Som altid er autentisk materiale fængende. Og et godt eksempel på ovenstående er et uddrag af Søren Riis – Vestergaards dagbog (s.98) fra ca. 1870. Her kritiseres forsørgelsesvæsenet, – i skikkelse af fattiggårdsforstanderen og sogneråd, som indirekte bliver skyld i en gammel mands selvmord. Hverdagen på Fattiggården var fornedrelse, hårdt fysisk arbejde og dårlig kost. V.J. fremhæver forfatteren, som et eksempel på et af de "bedre" sognerådsmedlemmer, i det Søren Riis- Vestergaard bl.a. skelner imellem selvforskyldt og uforskyldt trang, og herudfra

forsøger at skabe bedre forhold for Fattiggårdens beboere. V.J. fremhæver dagbogen som et eksempel på, at holdninger er individuelle valg, og at det også gælder for både politikere og socialarbejdere.

Et for bogen nyt afsnit (det er 6. udg.), bringer definitioner af "velfærdssamfund" og "velfærdsstat" på banen. Og her gøres det samtidig klart hvilken læsergruppe denne danmarkshistorie først og fremmest henvender sig til, nemlig kommende forvaltere af velfærdsstatens administrative beslutninger. Det er socialrådgivere og formidlere, og dernæst eventuelt pædagoger og lærere. Afsnittet anskueliggør hvorledes individet indgår i et indbyrdes system med stat, organisationer, marked og familienetværk, og den rolle som staten her indtager. Og vi introduceres for forskellige velfærdsstatsmodeller. Det hedder til sidst:

"Statens rolle som aktiv, intervernerende, i forhold til den enkelte borgers livsforløb er det karakteristiske for en dansk velfærdsstatstankegang. Og samme aktive interventionistiske tankegang er grundlæggende i alle socialarbejders sociale arbejde."(s. 23)

Socialarbejderne skal forvalte "den ret som samfundets medlemmer har fået via velfærdssamfundet, samt den pligt, som samme samfund har til intervention, til ydelse."(ibid.). Og heri ligger bogens fordele og svagheder. Bogen er en decideret undervisnings- og debatbog. Den er en oprensning af historiske fakta af rigtig mange slags. Man introduceres til mange begreber via stikord, som fremhæves for at gøre læseren opmærksom på, at her er der noget, som man skal

lægge mærke til. Som supplement, til teksten, findes tabeller og endnu en række historiske data bagerst i bogen.

Forfatteren befinder sig i dialog med sine elever, formoder jeg, idet teksten lægger op til en diskussion, som senere kan finde sted i undervisningen. Og det er helt fint. Men som medlæser og interesseret i socialpolitisk historie, taber jeg overblikket. Jeg mangler en rød tråd og distance i præsentation af stoffet.

Bogens fordel er dens samlede oversigt over den socialpolitiske lovgivning. Der startes med social forsorg og fattiggasserne i de enkelte kommuner, og sluttet af med en diskussion af EUs indflydelse og krav på harmonisering indenfor området. Men det er op til læseren selv at komme med en mere tematisk opsamling af "velfærdsfunktionerne". I kapitlet om 1800-1870 gøres status vdr. forsørgelse, bolig, sygepleje og undervisning, som sagtens kunne være fulgt op i de senere kapitler, i modsætning til den nuværende opsummering, som opsamler mange forskellige emner og temaer. Og i kapitel 7 er der slet ikke nogen samlet afslutning overhovedet. En tematisering kunne også bruges om spørgsmålet vdr. ret eller pligt til at arbejde/ikke arbejde, og arbejdsbegrebet som disciplinering, der spøger hele vejen igennem fra Søren Vs. Fattiggård og til i dag. Eller blandingen af offentlig og privat forsorg og deres indbyrdes forhold op gennem tiden, som også berøres i afsnittet om velfærdsstaten. Hvilket velfærdsmix ?, som det hedder i den aktuelle velfærdsdiskussion. I sådanne diskussioner er historiske erfaringer interessante. Og derved har socialpolitikens historie, og V.J. s bog, sin helt klare

re berettigelse. Måtte bogen blot indeholde klarere temaer og en tydeligere rød tråd.

Birte Rugbjerg

The Council of Mutual Economic Assistance

Lee Kendall Metcalf: The Council of Mutual Economic Assistance. The Failure of Reform. New York: Columbia University Press: 1997, 214 sider (inklusive 29 tabeller).

Den 28. juni 1991 mødtes landene i det overvejende østeuropæiske samarbejdsråd COMECON og opløste det på det, der er blevet kaldt for dets korteste møde siden dens etablering i januar 1949. Kunne det være gået anderledes? Hvorfor formåede Sovjetunionen ikke i tide at ændre handelssystemet, der var baseret på selvforsyning og to-sidede statskontrollerede aftaler? Hvorfor var der ikke nogen efterfølger, skønt der var fælles økonomiske og sikkerhedsinteresser, der kunne koordinere handelen mellem Sovjetunionen og de Central- og østeuropæiske lande?

Disse tre spørgsmål besvares overbevisende i Metcalfs værk, der er det første større værk om det økonomiske samarbejde, der fandt sted mellem Sovjetunionen og de socialistiske lande i Central- og Østeuropa i rådet COMECON. Rådet bandt de socialistiske lande sammen og samhandelen blev forøget under bevarelse af den nationale suverænitæt og nationernes ligeberettigelse udtrykt i, at forslag kun kunne føres ud i livet ved enstemmighed. Men netop kravet om enstemmighed i rådets beslutnin-

ger og dets svage institutionelle strukturer, der i begyndelsen var med til at tjene Stalins interesser, var samtidig kimen til samarbejdets kollaps, fordi Stalins efterfølgere ikke besad samme evner til gennemføre beslutninger, der var i Sovjetunionens interesser. Især Rumænien modsatte sig Sovjetunionens ønsker om økonomisk integration og styrkelse af COMECON med en overnational myndighed, der kunne koordinere informationer og investeringer for derigennem at få en mere specialiseret og optimal industriproduktion, der ville forøge levestandarden i de socialistiske lande. Blandt årsagerne til at befolkningerne i Central- og Østeuropa til sidst afviste socialismen og vendte sig mod EU var Vesteuropas økonomiske fremskridt efter 2. Verdenskrig, COMECON-landenes relative økonomiske tilbagegang under den socialistiske planøkonomi og Sovjetunionens manglende evner til at reformere COMECON.

Bortset fra det indledende litteratur- og teorikapitel samt det afsluttende kapitel, hvor perioden efter COMECON rides op, er de resterende fire kapitler bygget ens op. De fire hovedkapitler, der nogenlunde dækker perioderne 1949-52, 1953-62, 1963-71 og 1972-91, er struktureret ens: Først indledes der med et overblik af perioden. Dernæst diskuteres såvel de strukturelle som de kognitive faktorer. Afslutningsvis summeres der op og konkluderes. Den rigide opbygning resulterer i, skønt den manglende indholdsfortegnelse, at værket er letoverskueligt.

Skønt Metcalf ikke bringer meget nyt, er værket tiltrængt, fordi det dækker et hidtil meget lidt undersøgt område samtidig

med, at det samler en stor del af hidtidig forskning om de økonomiske relationer mellem Sovjetunionen og de socialistiske lande i Øst- og Centraleuropa. Med et tillæg på 18 tabeller, der viser udvalgte og sammenlignelige faktorer for perioden 1950 til 1990 samt en omfangsrig bibliografi på 23 sider, kan værket gå hen og blive standardværket om COMECON. Men måske det, der gør værket mest interessant, er Metcalfs fremstillingsform, hvor traditionel historisk fortælling kombineres med teori om regimer og regimeændring. Metodologisk kombineres to sæt af faktorer: Strukturelle (magt og interesser) og kognitive (normer og principper⁴, skik og brug samt erfaring). Dermed får Metcalf fremhævet, at det ikke er nok at forklare COMECONs etablering og udvikling med Sovjetunionens styrke og ressourcer; men at det er ligeså vigtigt at inddrage historiske erfaringer, økonomiske udvikling og ideologi for en analyse af COMECON.

De tidligere kommunistiske landes relationer med hinanden har indtil videre ikke været undersøgt i et større omfang, fordi mange (vestlige) forskere har fundet det irrelevant og formålsløst at studere sovjetisk-østeuropæiske relationer under kommunismen på grund af Sovjetunionens dominerende rolle. Men med Metcalf og William Reisingers værk fra 1992 om Sovjetunionens "alliance management" og energipolitik i Østblokken er der nu modeller og inspiration til undersøgelser af de internationale relationer indenfor den socialistiske lejr under kommunismen.

Henry Andreasen

Henny Tscherning

Esther Petersen: Sygeplejesagens pioner – Henny Tscherning 1853-1932. Dansk Sygeplejeråd 1998, 104 s., Kr.155,50, ISBN 87-7266-215-8

Dansk Sygeplejeråd kan i år fejre 100-års jubilæum og der er derfor en naturlig fokus på foreningens opstart og dens grundlæggere. En af grundlæggerne var Henny Tscherning, der sad som formand for Dansk Sygeplejeråd i de første 27 år af foreningens historie fra 1899-1927. Da der ikke tidligere er skrevet en bog til ære for Henny Tscherning, har denne bog som sådan sin berettigelse. Bogens mål er at indkredse Henny Tschernings fingeraftryk på sygeplejens historie. Forfatteren, Esther Petersen, har tidligere udgivet bøger om samme sygeplejens historie.

Opdelingen i bogen følger Henny Tschernings liv. Første del omhandler således barndom og ungdom, anden del tiden som sygeplejerske på Københavns Kommune Hospital i sidste del af 1800-tallet og tredje del årene som formand for Dansk Sygeplejeråd. Vægten ligger i tredje del.

Delen om Henny Tschernings barndom og ungdom giver et godt tidsbillede af miljøet, hun voksede op i. Her kommer forfatteren bredt omkring tidsånden i sidste halvdel af det 19. århundredes København, noget som desværre ikke fortsætter i de to følgende dele af bogen. Tscherning kom fra et velstillet hjem og valgte ulig tidens normer for borgerskabets unge døtre at få et arbejde. Som baggrund for dette usædvanlige valg, fortæller Tscherning selv, at hun blev inspireret ved læsning af en hånd-

bog om sygepleje, men at hun også var påvirket af kvindesagens nye tanker om, at kvinder skulle have et erhverv. Men der var faktisk kræfter i samtiden, som arbejdede for en bedring af tidens sygepleje og som agiterede for at få dannede unge damer til at melde sig til faget. Blandt de vigtigste var overlæge L. Brandes, dr. med. S. Engelsted samt professor og borgmester C. E. Fenger. I 1875 fremkom disse blandt andre med et forslag til omorganisation af plejen på Kommune Hospitalet i København. Man indførte derfor forsøgsvis et nyt sygeplejesystem, hvor sygeplejen skulle udføres af uddannet plejepersonale, under ordnede forhold og til en rimelig løn. I det gamle system blev plejen udført af mere eller mindre kompetente stue-, våge- og gangkoner, gerne direkte rekrutteret fra gaden. Arbejdet var hårdt og ugleset af samtiden. Stuekonen boede på afdelingen kun adskilt fra patienterne ved et lille forhæng. Lønnen var så dårlig at et drikkepengesystem var normen. Tschernings tid på Kommune Hospitalet falder sammen med overgangen fra det gamle til det nye sygeplejesystem, og hun bliver selv en af de tre første plejemødre på stedet (afdelingssygeplejerske med et moderne udtryk). Som sådan oplever og iværksætter hun en masse forbedringer i sygeplejen. Sygeplejerskernes forhold blev kun langsomt forbedret og det er derfor direkte misvisende, når der i anden del står at Henny Tscherning havde to måneders sommerferie i 1883. Årsagen til denne lange friperiode, var en igangværende ombygning af Kommune Hospitalet. Da Tscherning gifter sig i 1886, stopper hun arbejdet på hospitalet.

Som formand for Dansk Sygeplejeråd kæmper Tscherning i 27 år for sygeplejesagen. Sygeplejesagen er et noget diffust begreb og defineres af forfatteren som: at bedre plejen til de syge, sygeplejerskens daglige gerning og alle sider af arbejdet med organisation og samling af sygeplejerskerne til en stand, at forbedre uddannelses-, arbejds- og levevilkårene for sygeplejerskestanden og at opnå accept af, at deres arbejde var samfundsnyttigt og måtte honoreres derefter. En ordentlig mundfuld, men Tscherning nåede næsten det hele og derfor regnes hun med rette for en af de helt store pionerer. Arbejdet for sygeplejesagen belyses detaljeret i denne del, hvor man også stifter bekendtskab med mange af de andre store navne indenfor sygeplejen. Sygeplejesagen kostede formentlig Tscherning ægteskabet i 1906.

Dansk Sygeplejeråds historie overtager i sidste del historien om Henny Tscherning. Dette skyldes ifølge forfatteren at de eksisterende kilder om Tschernings private liv er yderst sparsomme, kilderne består hovedsageligt af taler til mærkedage; der er for eksempel intet personligt arkiv, så indtrykket af mennesket Henny Tscherning bliver ikke krystalklart. Denne mangel kan måske ikke være anderledes, men netop derfor havde det været berigende, hvis forfatteren havde fastholdt det brede udsyn til samtiden, sådan som bogens første del var et fint eksempel på.

For dem som ønsker et indblik i sygeplejesagens historie samt indblik i Dansk Sygeplejeråds begyndelse og arbejde, er det en udmærket bog. Bogen viser med stor tydelighed, at mange af de sager, som Tscherning og de andre startede på for hundrede år

siden, stadig diskuteres i den aktuelle debat for eksempel sygeplejerskernes uddannelse og kompetancegrænserne mellem de mange personalegrupper indenfor sygehusvæsenet. Sammenlignelige bøger der dækker samme tidsperiode: Cornelia Petersens *Den danske sygeplejes Historie*. 1928. Esther Petersens *Fra opvarter til sygeplejerske*. 1988. Margrethe Kocks *Dansk Sygeplejersaads Historie*. 1944.

Trine Lassen

Krig og efterkrig i Tyskland, Polen og Østrig

Fritz Petrick (Hrsg.): Kapitulation und Befreiung. Das Ende des II. Weltkriegs in Europa. Westfälisches Dampfboot. Münster 1997. 225 s. ISBN 3-89691-407-3

Her er samlet 13 bidrag fra en konference i Berlin 1995 i anledning af 50 året for krigsafslutningen. Forbundsgruppen for DDR-styrets efterfølgerparti, Pds, har støttet udgivelsen, og i forfatterkredsen findes adskillige historikere med rod i DDR, blandt dem redaktøren, Fritz Petrick (f. 1937). Han har før skrevet om dansk besættelsehistorie, og bidrager her med en beskrivelse af den 1/4 million store gruppe tyske flygtninges ophold i Danmark, en historie der trods oversættelse af Henrik Havreheds bog om emnet fra 1987 er upåagtet i Tyskland. Hovedvægten i bogens første afsnit ligger på de enorme sociale omvæltninger, som krigsafslutningen bragte med sig i Tysklands østlige områder. Anden del bringer indlæg i den lange dis-

kussion om krigens historisk-politiske betydning for Tyskland og dets naboer.

Groft sagt nærmer forfatterne sig deres stof på tre forskellige måder. Nogle skriver faktuel socialhistorie, andre virker prægede af deres fortid som etablerede historikere i DDR, Polen eller det (Vest)tyske venstrefløjsmiljø, mens en sidste gruppe for alvor har ladt Murens fald bag sig og går problemorienteret til sagen.

Klaus Scheel (f. 1935) gennemgår usentimentalt krigens og nederlagets konsekvenser for tyskerne i provinsen Brandenburg, der omgiver Berlin. Så kort syd for grænsen greb krigen anderledes brutalt end hos os ind i enhver skæbne. Der var tvangsudskrivningen til tjeneste i hær, nazistiske organisationer eller blot rustningsindustrien med dens 72-timers arbejdsuge. Millioner af flygtninge østfra, vestallierede luftangreb, egne tyske ødelæggelser under tilbagetrækningen, civile og militære tab under kampene med de fremrykkende russere og plyndringerne bagefter. Af 3.301 virksomheder i området var der i sommeren 1945 kun 376 i drift, en fjerdedel af alle boliger var ødelagt. Brandenburg mistede 550.000 mennesker ud af en befolkning på lige over 3 millioner.

Også i Østrig trak krigen, som Martin Moll (f. 1961) viser, dybe spor. Allerede i årene efter indlemmelsen i Nazi-Tyskland i 1938 havde regimets satsning på byggerier og krigsindustri medført en modernisering, der brød op i det østrigske standssamfund og styrkede provinsernes stilling i forhold til Wien. Undertrykkelsen af arbejderbevægelsen fortsatte, således at man i 1945 iføl-

ge forfatteren ikke engang længere kan tale om en arbejderkultur. Efter krigen skete der en yderligere "de-provinsialisering", sådan at Wien og de østlige områder, hvor kampene og de sovjetiske demonteringer af industri havde været værst, tabte i betydning i forhold til det vestlige Østrig, der også fik 80% af Marshall-hjælpen. At landet kom ud af krigen med et befolkningsoverskud på 300.000 dækkede imidlertid over demografiske katastrofer. Hundredetusinder af jøder, zigeunere og politiske modstandere var udryddet eller drevet i eksil, mens 500.000 flygtninge østfra efter krigen fik statsborgerskab.

I de tysk-polske grænseområder skete der vældige folkeflytninger. De polske historikere Hieronim Szczególa (f.1931) og Ryszard Nazarewics (f. 1921) omtaler henholdsvis forholdene i Nederschlesien, hvor den tyske befolkning blev fordrevet til fordel for polakker fra det østlige Polen, som var blevet indlemmet i Sovjet, og (Nazarewicz) Polens krigsafslutning set i forhold til stormagterne. Begge virker opmuntrede over nu at kunne bringe f.eks. de virkelige tal på fordrevne tyskere og omtale af de polsk-russiske modsætninger. Begge forfattere synes samtidig at ville fastholde et nationalt-kommunistisk standpunkt. For eksempel polemiseres der af Nazarewicz mod den "nye elites" påstand om, at Polen i Sovjet-tiden var som et besat koloniområde. Men set udefra er det selve begivenhedernes skala, der falder i øjnene. 400.000 polakker kæmpede i de sovjetiske hære og 200.000 hos de vestallierede. Landet mistede 22% af sine indbyggere og 62% af nationalformuen.

Udenfor bogens hovedtemaer falder umiddelbart Karl Heinz Roths (f. 1942) artikel om de oppositionelle kredse bag kupforsøget mod Hitler den 20. juli 1944. Roth beskriver forestillingerne om efterkrigstiden hos de økonomer, fagforeningsfolk, embedsmænd, officerer og politikere der samledes i Kreisauerkredsen, Beck-Goerdeler gruppen m.fl. At disse oppositionelle langtfra alle var demokrater er vel almindelig accepteret, men denne anmelder har svært ved at tage stilling til Roths øjensynlige hovedtese: at oppositionens hovedmål var systemets overlevelse, at "redde storborgerskabet ud af dets nazistiske eventyr."

20.-juli gruppen har spillet en stor legitimerende rolle i den tidligere forbundsrepublik og gør det stadig. Roths artikel er derfor også et indlæg i diskussionen om krigsafslutningen som brud i eller fortsættelse af den tyske historie.

Dette er også emnet for tre indlæg fra Kurt Pätzold (f. 1930), Gerhart Hass (f. 1931) og Werner Röhr (f. 1941), der hver især forsøger at reformere eller videreføre (Röhr) traditionelle DDR-synspunkter. Trods hæderlige forsøg på selvkritik hos Hass er der i alle tre artikler en del tomgang og ideologiske markeringer. Hass polemiserer mod de to yngre historikere Ulrich Herbert og Lutz Niethammer, som har angrebet DDRs misbrug af begrebet "antifascisme". Han peger på, at "antifascisme" blev lanceret af Komintern allerede i 1935 og således er et reelt historisk fænomen. Men hvad siger det om DDRs rituelle "antifascisme" efter krigen? Og hvordan har i øvrigt denne opdragelse virket på den østtyske ungdom af i dag?

Pätzold fremhæver, at det var det nazistiske magtapparat selv, der fremtvang flygtningestrømmen mod vest. Denne udlægning, der altså nedtoner sovjetiske grusomheder som flugtmotiv, deles øjensynligt af Petrick. I sin artikel om de tyske flygtninge i Danmark sætter han konsekvent "flygtninge" i anførselstegn.

På ét punkt lader DDR-historiografien til at have vundet en sejr. I 1985 antog også den vesttyske præsident Richard von Weizsäcker i en tale til forbundsdagen det synspunkt, at kapitulationen den 8. maj 1945 ikke blot havde været en afslutning på krigens lidelser men også en befrielse for det tyske folk. Nu mente Weizsäcker dog samtidig, at denne befrielse – i modsætning til, hvad der var tilfældet i DDR – ikke var noget, man burde fejre.

Men der er snart gået 15 siden dette officielle kursskifte og i mellemtiden er genforeningen kommet. Hvorledes har diskussionen om brud eller kontinuitet i den tyske historie udviklet sig på den baggrund?

Det får man god besked om hos Wolfram Wette (f. 1940). Hans overvejelser over diskussionen om Tysklands særlige karakter ("Sonderweg") i forhold til det europæiske normalbillede lader sig ikke referere på nogle få linier. Men han peger afsluttende på, at begreber som "magt" og "nation" igen er dukket op i den tyske debat som legitime emner.

Læseværdig er også Gerhard Botz' (f. 1941) artikel om Østrigs omgang med sin fortid. Landet blev af de allierede sejrsmagter udnævnt til at være Hitlers første offer, men havde samtidig en højere procent organiserede

nazister end selv moderlandet Tyskland. De store partier foretrak at lægge låg på alle diskussioner om krigsskyld og antisemitisme. I stedet satsedes på en neo-korporatistisk økonomisk udvikling og på at skabe en national østrigsk identitet, begge dele med held. Man undlod at markere årsdagene for krigsafslutningen og skulle frem til 1991, før en officiel diskussion om den fortrængte fortid satte ind.

Skulle man pege på et indlæg, der forener konkret forskning med fortidsdiskussionen, kunne det være Almuth Püschls (f. 1954) gennemgang af begreberne faneflugt og nedbrydelse af værneviljen som de afspejles i retsakterne fra Frankfurt an der Oder.

Hitlers holdning til desertører var klar: "Desertøren må vide, at hans desertation netop bringer det med sig, som han vil flygte fra. Ved fronten *kan* man dø, som desertør *må* man dø."

Nazismen skærpede de i forvejen strenge straffe for desertation. I de tilfælde, hvor der idømtes tugthus i stedet for døden, skulle afsoningen først regnes, fra krigens afslutning. I alt afsagdes der 30.000 dødsdomme og 20.000 blev fuldbyrdet.

Ud fra retsakterne kan Püschl fastslå, at der sjældent lå politiske motiver bag deserteringerne. Soldaterne var præget af deres opvækst under det nazistiske regime, og deres flugt blev derfor som oftest udløst af skræk over krigens brutalitet, angst, religiøse kvaler, chikanerier fra kammerater og befalingsmænd, eller simpelthen ønsket om at overleve.

Püschl kan også vise, at strafudmålingen afspejlede nazis-

mens menneskesyn ikke kun ved sin hårdhed, men også i sin benådningspraksis. Der citeres tilfælde, hvor flere flygtede sammen og modtog dødsdomme for det, hvorefter kun den fysiske og psykiske – efter nazistisk målestok – mest mindreværdige faktisk blev henrettet. Püschl viser, at denne afgørelse i praksis blev truffet ud fra sociale kriterier. Jo ringere social stilling, desto hårdere straf.

Krigsafslutningen forvandlede ikke uden videre de dømte til frie mennesker. Der krævedes benådning og der gives eksempel på en desertør, der også var flygtet fra fængslet, og som endnu et år efter kapitulationen blev eftersøgt!

Desertørerne har haft lavstatus efter krigen, hvor de hverken i forbundsrepublikken eller i DDR fik oprejsning og stadig ikke har fået det.

Püschls indledende figur er et (dårligt) foto af mindesmærket for den anonyme desertør, en stor sten med en indgraveret flygtende skikkelse. Det var tiltænkt Bonn, men måtte i stedet i 1990 opstilles i Potsdam, hvor det ifølge forfatteren har vundet accept.

Püschl er ganske på desertørernes side, under dem oprejsning og frygter tendenserne til igen at se militærmagt som en løsningsmulighed.

Men kan krig aldrig være nødvendig og retfærdig – og hvilken status får så desertøren?

Esbén Kjeldbæk

Mellan två fonder

Bo Stråht: Mellan två fonder. LO och den svenska modellen. Stockholm: Atlas 1998. 339 s., ill.

En bog om en svensk model lyder altid tillokkende. I dette tilfælde er det den svenske historiker, Bo Stråht, der giver sit bud på en forståelse af den svenske samfundsudvikling gennem de sidste 30-40 år. Bogen er en del af projektet "svensk fackföreningsrörelse efter andra världskriget" initieret af svensk LO i anledning af organisationens 100 års jubilæum i 1998. Andre af de øvrige i alt ti bidrag er blevet anmeldt i Arbejderhistorie. Det skal siges med det samme: Bo Stråht forholder sig meget kritisk til begrebet den svenske model. For så vidt som man kan tale om en "model", så er den meget kompleks og konstrueret udefra eller i et historisk "bagspejgel". Det er et model-begreb, som ikke lader meget tilbage til husarerne og husarinderne. Men for de historisk interesserede er det et bud på en ny (og (post)moderne historieskrivning.

Som titlen antyder, er bogen bygget om omkring de store fondsdebatter i svensk politisk efterkrigshistorie: ATP-fondsdebatten i 1950'erne og de følgende årtiers hektiske kamp for og imod "löntagerfonde" (økonomisk demokrati). Bogen tager sit teoretiske udgangspunkt i "myten" om, hvordan den svenske arbejderbevægelse erobrede magten, udviklede sin strategi og efterfølgende konstruerede den svenske model: det regulerede arbejdsmarked og velfærdsstaten. Spørgsmålet er dog, om denne "myte" ikke bare er Bo Stråhts vulgærbillede af den eksisterende forskning på området.

En sådan fortegning skaber naturligvis et klarere billede af, at de to fejl og jeg har ret, men den kræver noget mere dokumentation end den som Bo Stråht leverer i sin indledning. Fx får stakkels Gøsta Esping-Andersen skudt en rigiditet i skoene, som man yderst vanskeligt kan finde belæg for i hans bøger (se s. 17-18). Esping-Andersen må endnu en gang stå "model" til et rituellet fadermord. Det er nemlig Bo Stråhts hovedtese i bogen, at der ikke fandtes nogen plan eller strategi for en bestemt samfundsmodel. Det slås gang på gang på gang fast, og understreges endnu en gang i det afsluttende kapitel: "Vägen fanns inte utstakad i förväg. Varken den tredje vägen eller någon annan, lika lite när segevittande borgerliga partier sökte använda pensionsfrågan för att bryta socialdemokratisk regeringsmakt som när stolta framtidsproklamationert gjordes om löntagerfonder. Vägen blev till under vandringen och är endast urskiljbar i backspegeln. Detta är denna boks utgångspunkt och huvudtes." (s. 289)

Her kommer, hvad Esping-Andersen har skrevet om samme sag (fra hans indlæg i Klaus Misgeld m.fl. (red), Socialdemokratis Samhälle 1889-1989, s. 221):

"I litteraturen framställs den svenska välfärdsstatens utveckling alltför ofta som ett avsiktligt förvekligande, steg för steg, av en socialdemokratisk plan. De flesta av arbetarrörelsens grundläggade principer har visserligen kommit att realiseras, och många av dessa principer hade från första början ett uttbrett folkligt stöd, men vi finner under de cirka 50 åren av social-

demokratisk lika många exempel på misslyckanden och improvisation som på programmatisk konsekvens.”

Det er umiddelbart svært at se forskellen.

Bo Stråht finder sin inspiration til en ny læsning af begivenhederne i begrebshistorien (især Koselleck) og i de noget løse analytiske begreber hegemoni, magt, sprog, diskurs, tidsånd, paradigme og referencerammer. Indledningen skaber generelt mere forvirring end afklaring. Skal den forstås som et konkret bud på en ny analyseramme for Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens historie eller er det endnu mere generelt et forsøg på en helt ny historiefilosofi? Det er en spænding, som går gennem hele bogen, og som ikke rigtig bliver udløst. Jeg skal vende tilbage til dette nedenfor.

Bogens hoveddel består af seks nærmest kronologiske kapitler bygget op om hvert sit tema: ATP-reformen, Rehn-Meidner modellen, arbejderbevægelsen og venstre-kritikken, løntagerfondene, arbejdsgivernes modoffensiv samt LO's forsøg på at generobre initiativet i 1980'erne og 1990'erne. Det nye i Bo Stråht undersøgelse ligger således ikke i emnevalget. Det nye ligger i, at parallelt med den traditionelle historie forsøges temaerne analyseret som en kamp om sproget og sproglige begrebers indhold. Der er stort set ingen i et moderne nordisk demokrati som er imod demokrati, fleksibilitet eller retfærdighed, og netop derfor bliver magten til at definere disse begreber vigtig i den politiske kamp. Det er imidlertid ikke i alle kapitlerne, at disse to parallelle beskrivelser spiller

sammen. Nogen gange underordnes “den traditionelle historie” fuldstændig “den sproglige kamp”, således at ATP-reformen (den svenske indtægtsbestemte tillægspension indført i 1959) i grunden handlede om tolkningsretten til begrebet demokrati – nærmest som et mål i sig selv. Og hvorfor lige demokrati-begrebet? Jeg vil nu hævde, at det også handlede om store befolkningsgruppers tryghed i alderdommen. Bo Stråht kan da heller ikke fuldstændig løsrive sig fra de gængse motivanalyser. Kravet om ATP udspringer fx (s. 31) af en oplevelse af folkepensionen som utilstrækkelig. Er den sproglige kamp så bare et middel? Analysen af den sproglige kamp bliver kun rigtig interessant, når den knyttes til en aktøranalyse (kontekstualiseres) eller gøres til en ren abstraktion. Ellers bliver det en slags metahistorie, hvor tidsånder og diskurser kæmper med hinanden i et uendeligt komplekst samspil, der ligger som et lag ovenpå den eksisterende historieskrivning og hverken kan leve med eller uden denne.

I kapitlet “Tjänstepensionsstriden” (s. 31-68) gennemgås altså diskussionen om en almen tillægspension (ATP) som en overbygning på den svenske folkepension fra 1946. Bag denne reform lå fagbevægelsens misfornøjelse med den pensionssikring, som fandtes for store grupper af lønmodtagere uden for den offentlige sektor. Kravet om en overbygning på folkepensionen flytter sig fra den faglige ind på den partipolitiske arena, og bliver et af 1950'ernes store stridsspørgsmål i den svenske riksdag. De borgerlige partier forsøger at formulere et politisk (socialkonservativt) alternativt

omkring begrebet “ägardemokrati” (tanker som fx også kan findes i det danske konservative partis 1945-program). Den borgerlige modoffensiv satte i januar 1957 sagen på spidsen i kravet om en folkeafstemning, som på grund af tre alternativer ikke bragte klarhed, men ATP endte alligevel med at blive vedtaget under en dramatisk afstemning maj 1959 i Riksdagen med 115 stemmer mod 114 (s. 60).

På baggrund af undersøgelsen af ATP-striden peger Bo Stråht i det følgende kapitel “Rörlighet för trygghet” (s. 69-93) på, at den efterkrigstidens “velfærds-koncensus” som vi ofte noget upræcist taler om faktisk først opstod i løbet af 1960'erne. Helt lige som i Danmark, hvor de to store borgerlige partier så sent som i 1959 markerede deres anti-utopi med den såkaldte VK-plan. Ellers behandler kapitel 3 etableringen af den berømte svenske arbejdsmarkedspolitik – den såkaldte Rehn-Meidnerske model. Stråht peger på, at mens denne politik nok var effektiv og stabiliserende på et makroplan, så virkede den ofte brutal og skabte utryghed på individniveau. På den baggrund opstår i det følgende kapitel “Trygghet mot rörlighet: det nya jämlikhets-sproget” et voksende krav om medbestemmelse på arbejdspladsen og om øget lighed i alle samfundsspekter. Denne venstrekritik opstod både i og udenfor Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen – og som Bo Stråht understreger det (s. 131): “Protesterne i slutet av sextioalet med 1968 som symbolladdat år kom inte ur tomma intet utan hade ackumulerats över tiden.” LO og SAP forsøger at institutionalisere denne samfundskritik indenfor arbejderbevægelsens ram-

mer, hvilket i nogen grad lykkedes. Mere end det gjorde i Danmark. Et væsentlig led i svaret på denne venstrekritik, der som sagt delvis kom fra egne rækker (fx Kiruna-strejkerne), var forcingen af de politiske reformer. Her kan peges på arbejdsmiljø lovgivning, samt symbolet på det radikaliserede socialdemokrati: Löntagerfondene.

Bo Stråht beskriver i kapitel 5 (s. 137-206) debatten om fondene fra det første Metall-forslag i 1971. I dette forslag var hovedargumentet at en øget kontrol over investeringerne var nødvendig for at sikre velfærdspolitikken. Efterhånden kommer der så nye forslag, nye udvalg og nye rapporter. Samtidig vokser antallet af problemer, som fondene skal løse: demokratiet, investeringerne, kompensation for stivheder i løndannelsen, venstrefløjens kritik af Socialdemokratiet, styring af den økonomiske udvikling, virksomhedsdemokrati, bedre arbejdsmiljø og sikring af arbejdspladser. Det kunne have været interessant, hvis Bo Stråht mere eksplicit havde diskuteret, hvordan ØD ender med at blive løsningen på alle genvordigheder, og hvordan det omvendt ender med at lamme ØD-tanken. I første omgang var de borgerlige partier og arbejdsgiverne (SAF) nødtvunget positive og arbejdede med egne fonsmodeller. Men fra 1975-76 bliver löntagerfondene i stigende grad det symbol på socialdemokratiseringen af Sverige, som kommer til at samle det borgerlige Sverige. Bo Stråht peger (s. 164ff) på, at det især var LO's mere radikaliserede sprog og ikke mindst dets manifestation i et konkret forslag, som fik arbejdsgiverne til at enes. SAF iværksatte effektiv kampagne mod

LO's forslag. Den gennemgribende samfundsreform som skulle mobilisere det socialistiske-socialdemokratiske Sverige, blev istedet en voksende byrde især for SAP. Det skyldes ikke så meget forslaget i sig selv, men snarere at reformen blev en bremseklovs for den generelle politiske debat, og et symbol som modstanderne kunne samles omkring: "Det språk som därvid utvecklades från den fackliga sidan var i sig inte särskilt revolutionärt. Det var snarare arbetsgivarnas motbild som gav det revolutionära drag. LO-förslaget enade arbetsgivarled som skulle ha upplevt interna problem i den mån man sökte utveckla ett eget motförslag." (s. 166). Det er en interessant analyse af forslaget som en boomerang, der givet også vil kunne overføres til den danske ØD-debat.

Illustrationen af arbejdsgivernes samling var da 75.000 samledes i protest mod löntagerfondene den 4. oktober 1983. I det hele taget lader fondsdebatten til at have initieret en hårdere kamp om det offentlige rum i Sverige. I kapitel 6 (s. 207-242) skildrer Bo Stråht arbejdsgivernes relativt succesfulde kamp for at dreje den offentlige opinion. Det skete over en ganske bred front: den borgerlige presse, bogforlag (fx Timbro), tænketanke, spin doctors og ikke mindst meningsmålinger, der fra at være et analyseredskab blev til et offensivt våben i kampen om den offentlige mening. Bo Stråht viser i kapitlet, hvordan denne offensiv samvirkende med internationale tankestrømninger skabte en "opinionsforkjutting" og et nyt sprog i svensk samfundsdebat (Stråht peger fx på begrebet medarbejder eller på de mere kritiske verbaliseringer af

velfærdssamfundet). Paradoksalt nok lykkedes samtidigt med dette åndelige skifte Socialdemokratiet at generobre regeringsmagten i 1982. For at forklare dette må Bo Stråht forlade sin sproglige analyseramme (s. 243), men kan dog fastholde pointen, at det er et socialdemokrati, som agerer i et forandret sprogligt-politisk terræn. Nok havde fagbevægelsens stadig stigende medlemstal, men samtidig virkede det som bevægelsen destabileredes. Stadig flere politiske konflikter førtes ikke mellem LO og SAF, men indenfor LO mellem offentlig og private, mellem beskæftigede og arbejdsløse, mellem kvinder og mænd, mellem unge og gamle eller mellem medlemmer og ledelse. Samtidig var forudsætninger for den svenske model forandret (den økonomiske vækst faldende, de centrale forhandlingspartnere på arbejdsgiverside forsvandt, globalisering etc.). Det er denne utrygge og åbne situation for arbejdsbevægelsen, som Stråht diskuterer i kapitel 7 "Arbetarrörelsen från kamp för löner till kamp för arbete". Her gennemgås en række LO-rapporter, og det vises hvordan tonen i løbet af 1980'erne ændrer sig, så produktion og velstand bliver primære i forhold til velfærd. Bo Stråht peger dog på, at dette er en uafsluttet proces, og en proces som synes at blive koblet sammen med det politisk kontroversielle Europa-spørgsmål (s. 288).

Det er to ting ved bogen, som man umiddelbart studser over. For det første hvor lidt man egentlig får at vide om LO. Bogens undertitel er trods alt "LO och den svenska modellen". Bogen giver et fortrinligt indblik i de svenske arbejdsgivers politisk-ideologiske udvikling fra

1960'erne og op til i dag. Billedet af LO er noget tyndere, og ofte illustreret indirekte via Metall (som Stråht tidligere har skrevet om). LO bliver i Stråhts analyse nærmest en spejling af SAF. Selv i kapitel 7, hvor LO næsten får lov at stå alene i centrum, er det reelt kun en række centrale LO-rapporter og udredninger som analyseres. Her savnes i høj grad en mere aktørorienteret analyse, og den empiriske grundighed som præger de øvrige publikationer i denne serie. Det andet, som er slående, er de mange paralleller til udviklingen i Danmark. Vi fik hverken ATP (underforstået vores ATP er ikke ATP) eller löntagerfonde – men debattens udvikling lignede til forveksling den svenske. Kun var forholdet mellem magt og agt i dansk socialdemokrati anderledes.

Det rejser det mere generelle spørgsmål, om Stråhts måde at skrive arbejderbevægelsens historie på har noget for sig. Både ja og nej vil jeg mene. Ja, fordi Stråht frisk og frejdigt rejser en række nye spørgsmål, og vitterligt med sine sproglige analyser får illustreret en udvikling, som ikke helt falder sammen med den traditionelle historie om den svenske model. Ikke mindst analysen af fondsdebatten som en boomerang har meget for sig. Nej fordi Stråhts metodiske tilgang ikke kan svare på hans spørgsmål. For at komme uden om den rigide opfattelse af arbejderbevægelsens som en monolit, er det nødvendigt med et nuanceret og præcist aktørbegreb.

Hos Bo Stråht er der ikke mange aktører, og der eksisterer derfor ikke nogen direkte sammenhæng mellem beskrivelsen af den "sproglige kamp" og meget generelle betragtninger om fx konflikten mellem offentligt og privat ansatte, postindustrielle logikker eller om den opinionsstyrerede politik. Bogen er spændende og indsigtfuld, men tenderer også mod at blive smarte kommentarer og kvikke illustrationer ovenpå den traditionelle historie. Aktørerne (og motiverne) forsvinder helt ud til fordel for politisk-filosofiske betragtninger, og deres handlinger er præget af tilfældighed og reaktion: "LO drog konsekvenser av protesterna och SAF av att man ansåg att LO inte längre kunde garantera att medlemmarna höll ingångna avtal samtidigt som LO tillsammans med socialdemokraterna sökte gripa det politiska initiativet. SAF drog konsekvenser av LO:s konsekvenser för hela förhandlingsordningen och organisationsstrukturerna." (s. 296-7). Bo Stråht har valgt en meget litterær form for historieskrivning, og bogen er da også særdeles læseværdig. Denne litterære stil har en imidlertid en tendens til at blive udemokratisk. Det er kun sproganalysen som er empirisk forankret. Stråhts mere overordnede overvejelser og konklusioner (især for aktørerne) unddrager sig en rationel faglig eller politisk diskussion (selvom den mere eller mindre skriver sig ind i en politisk og faglig diskussion). Det bliver historien set for højt ovenfra.

Denne spænding i bogen mellem historie og filosofi bliver tydeligt illustreret, hvis man sammenligner indledningen med konklusionen. Hvor indledningen var mere forvirrende end afklarende, så fremstår det sidste kapitel "Den svenska modellen i backspejlen" som en glimrende diskussion af bogens indhold – omend vi igen får trukket nogle generelle konklusioner ind fra sidelinjen. Fx om den forandrede relation mellem videnskab og politik eller om den opinionsstyrerede politik.

Bogen er et spændende indspark i historieskrivningen om den svenske model. Den bringer ikke så meget ny empirisk viden, men forsøger at lægge en ny analyseramme ned over (eller oven på) den eksisterende historie. Det er der kommet en masse spændende indsigter ud af, men også en lidt usammenhængende analyse. Bogen savner en samlet ramme: hvad vil den og fra hvilket perspektiv anskues begivenheder? Dette til trods vil bogen også kunne inspirere de, der interesserer sig for den danske model. En fordel ved Stråht sprogligt orienterede analyse fremfor de mere gængse "model-komparationer" er, at lighederne mellem Danmark og Sverige fremstår tydeligere. Så er man interesseret i de seneste årtiers danske og svenske samtidshistorie, bør man læse Bo Stråhts bog (som minimum hans afsluttende kapitel): den vil givet både inspirere og skabe irritation. Det er ikke nogen ligegyldig bog.

Klaus Petersen